

9.1. VEIKSMAŽODŽIŲ REIKŠMĖ

Veiksmažodis yra kalbos dalis, reiškianti veiksmą. Gramatikos veiksmo sąvoka nesutampa su buitine – tai įvairių įvairiausių procesai, reiškiniai, susiję su veikėju, laiku ir tikrove. Veikėjai įvairūs – žmogus ir aplinkos gyviai bei daiktai. Pvz., *žmogus plaukia, žąsis plaukia, rąstas plaukia*. Negyvo daikto veiksmas nepriklauso nuo veikėjo valios ir yra savaiminis. Savaiminiai procesai be veikėjų: *lėja, sniūga, darganėja, tēmsta* ir kt.

Pagal tai, ar veiksmas priklauso nuo veikėjo valios, ar veikėjas yra aktyvus ar pasyvus, visus veiksmažodžius galima skirti į dvi dideles grupes: **aktyvaus veiksmo** ir **būsenos** veiksmažodžius.

Aktyvaus veiksmo veiksmažodžiai dvejopi: a) reiškiantys veiksmą, orientuotą į išorinį pasaulį – juo kuriama, naikinama, kas nors pertvarkoma: *Norėjau čia, pušyno pakrašty, pasistatyti palapinę. (J.) Kasdienybė, tu panaši į malūną: sunkūs tavo girnų akmenys mala ir sumala gražiausias svajones. (E. M.);* ir b) reiškiantys paties veikėjo vienokį ar kitokį elgimąsi šiame pasaulyje: *Iš tolimųjų kraštų grįžo į tėviškę vieversiai ir, skridami per Vilniaus miestą, čiulbėjo giedojo linksmą pavasario giesmelę. (A. V.) Vieną kartą traukė dykuma didelis karavanas. (J. Blč.)*

Būsenos veiksmažodžiai taip pat dvejopi: a) kintamosios, kryptingos būsenos veiksmažodžiai (*augti, būkti, gėsti, rimti, sénti, tūkti*) ir b) nekintamosios būsenos veiksmažodžiai (*būti, blizgėti, boluoti, dirvonuoti*).

Labiausiai veiksmažodį kaip kalbos dalį apibrėžia dvi su jo kamieniu susijusios kategorijos – galėjimas -negalėjimas valdyti galininką be prielinksnio (**tranzityvumas/intranzityvumas**, reiškiantis tai, ar veiksmas pereina ar nepereina į veikiamąjį objektą) ir veiksmo trukmės -baigtumo priešprieša (**veikslas**). Dar visas labai įvairias (asmenuojamas, linksniuojamas ir nekaitomas) veiksmažodžio formas jungia į vieną kalbos dalį nuo veiksmažodžio kamieno reikšmės priklausantis galėjimas prisijungti prieveiksnius (*greitai bėgti, greitai bėga, greitai bėgtų, greitai bėgant, greitai bėgdamas* ir t. t.).

Tranzityvumas/intranzityvumas matyti iš sakinio. Tranzityviniai veiksmažodžiai turi tiesioginio papildinio galininką (*Mergaitė augina gėlę*), o intranzityviniai – neturi (*Mergaitė auga*).

Būsenos veiksmažodžiai taip pat gali valdyti galininką, tik jų veiksmas nekeičia daikto, pvz., *matyti namą, mylėti tėvynę, girdėti muziką* tai visai ne tas pat, kas *megzti pirštinę*.

Veikslai paprastai žymimi žodžių darybos priemonėmis. Nepriešdėliniai veiksmažodžiai (su mažomis išimtimis) yra *eigos veikslas*, o priešdėliniai (taip pat su nedidelėmis išimtimis) yra *įvykio veikslas*.

Eigos veikslas: Piemenys už upės laužą kuria. (E. M.) Gaudžia vėjai piktai, drumsčia tamsą audringos nakties. (V. M.-P.) Augo girioje ąžuolas. (r.)

Priešdėlinių eigos veikslas veiksmažodžių yra dvejų: a) tik esamojo laiko su krypties priešdėliais: *atėina (eiga) – atėjo (įvykis), išvažiuoja (eiga) – išvažiavo (įvykis)* ir b) kai priešdėlis keičia reikšmę individualiai arba be jo nevarojamas: *atrodyti, priklausyti, pavydėti (plg. rodyti, klausyti)*.

Įvykio veikslas: Klumpės štai, Eglužė, sudėvėk jas. (S. N.) Vieversėlis pavyturiuos, pavyturiuos ir vėl krinta ant žemės. (Ž.) Tą vakarą Gaidžgalės karčemoje ėmė ir pragydo višta. (K. B.)

Nepriešdėlinių įvykio veikslas veiksmažodžių, reiškiančių ne trukmę, o visumą, yra taip pat dvi grupės: a) su akimirkos priesagomis *-el(ė)ti, -er(ė)ti: šūktelėti, švystelėti, žvilgterėti, švilpterti* (veiksmažodžio baigtumą lemia trumpumas); b) be priesagų: *duoti, gauti, rasti, gimti, mirti, spjauti, tēkšti, dūrti, spirti*. Dalis jų taip pat reiškia trumpą veiksmą, o kitiems reikia konteksto. Pvz., *Vincas Mykolaitis-Putinas mirė (įvykis) 1967 metais* ir *Manasis, kai mirė (eiga), išgeidė barsuko mėsos. (P. C.)*